

Digitális egyenlőtlenségek vidéki térségben

A Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat és a Sapientia EMTE csíkszeredai Műszaki és Társadalomtudományi Kara között 2011-től kezdődően alakult ki szakmai kapcsolat és rendszeres együttműködés. Az együttműködési keret kialakítása olyan tudástranszfer folyamat elindítását célozta, amelynek keretében lehetőség nyílik a magyarországi szakmai tapasztalatok átadására, valamint a fiatalok és gyerekek médiahasználatára témakörben székelyföldi kutatások elindítására. Ennek a folyamatnak az első fontos lépését a – a Társadalomtudományi Tanszék keretében – egy csíkszeredai munkacsoport megalakulása jelentette. Ez a szerveződési folyamat egyfelől lehetővé tette a magyarországi kutatások eredményeinek és módszertani eljárásainak megismerését (lásd: Antalóczy et al 2012), valamint – a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat által szervezett konferenciák anyagai révén (Gabos 2006, 2008, 2010, 2012) – a szakmai hálózatba való bekapcsolódást. Másfelől pedig elindulhatott a székelyföldi kutatási és publikációs munka, valamint a témakör térségi szakmai és közéleti tematizációja. Ebben a keretben készülhetett el az első átfogó térségi adatfelvétel a 7. és 11. osztályos tanulók körében. Az eddigi szakmai együttműködés és térségi kutatómunka eddigi eredményeiből három tanulmánykötetet állítottunk össze, (Bodó 2012, Gergely 2012, Biró – Gergely 2013) amelyeknek fontos szerepet szánunk a fiatalok és gyerekek médiahasználatával kapcsolatos kérdések térségi tematizációjában.

A székelyföldi léptékű adatfelvétel értékelése közben merült fel az az ötlet az NGYSZ Vezetősége részéről, hogy a következő lépésben esettanulmányok, lokális léptékű elemzések, mélyinterjúk formájában is foglalkozzunk azzal a kérdéssel, hogy ebben a vidéki térségben mennyire használják ki az informatikában rejlő lehetőségeket a gyerekek, a fiatalok, a családok.

A survey kutatás eredményeként láttuk azt, hogy a vizsgált populáció körében az IKT eszközökhöz való alapszintű hozzáférés majdnem teljes körű, ugyanakkor a gyerekek és a fiatalok nagyon jelentős mennyiségű időt töltenek ezen eszközök használatával, s mindebben a családnak, az iskolának, egyéb intézményeknek a beleszólása, szabályozó, koordináló-támogató szerepe viszonylag csekély.

A kutatási tapasztalatok azonban azt is jelzik, hogy az IKT eszközök elterjedése, illetve birtoklásuk/használatuk széleskörű társadalmi elfogadottsága mellett a használat módja – ideértve a használat tartalmi elemeit is – tagolt és dinamikusan változó folyamat. Azt tudjuk, hogy a használat mennyiségi szempontból jelentős, de arról ma még kevés szakmai ismeretünk van, hogy ez a jelentős mértékű használat tartalmi szempontból mit is takar. Arról pedig még kevesebb ismeretünk van, hogy a használat tartalmait milyen tényezők alakítják ki/befolyásolják, s milyen tényezők hatására és milyen módon változnak a használat tartalmi összetevői.

A kutatási eredményeket tárgyaló tanulmányunkban részletesebben is kitértünk arra, hogy térségfejlesztési, stratégiakészítési szempontból, valamint az IKT mint térségi innovációs folyamat szempontjából miért kiemelten fontos ebben a vidéki térségben a fiatalok IKT használatának alapos ismerete (Bíró et al 2013). A fejlesztéspolitikai szempont bevezetése több vonatkozásban is módosítja a gyerekek és a fiatalok médiahasználatával kapcsolatos szokásos megközelítést. A szélesebb körben alkalmazott megközelítés – amely egyébként a saját kutatási programunkban is folyamatosan jelen van – arra a kérdésre keresi a választ, hogy miképpen lehet a gyerekeket és a fiatalokat megóvni a média, az IKT eszközök káros hatásaitól, milyen módon lehet megelőzni vagy minimalizálni a kedvezőtlen hatásokat. Nem szükséges érvelni amellett, hogy mennyire fontos ez a szempont, elegendő ha arra gondolunk, hogy a gyerekek és a fiatalok médiahasználati jártassága sok esetben a felnőtteké előtt jár, s ez az előny olyan „ellenőrizetlen kapukat nyit” számukra, amelyek létezése a szülőknek, pedagógusoknak gyakran fejtörést, gondot okoz. Ez a helyzet a felnőttek oldalán, illetve a téma iránt érzékeny intézmények és szakpolitikák oldalán folyamatosan védekezési stratégiákat termel, s ez a gyakorlat – kétségbevonha-

tatlan fontossága és hasznossága mellett – sok esetben, gyakran öntudatlanul is az IKT-használatban rejlő lehetőségek részleges korlátozásához vezethet.

A fejlesztéspolitikai szempont a fiatalokra és a gyerekekre úgy tekint, mint a vidéki térségben szükséges, IKT alapú társadalmi innováció potenciális hordozóira. Fejlesztéspolitikai szempontból a lényeges kérdés az, hogy a térségben felnövő fiatalok milyen IKT kompetenciákat sajátítanak vagy nem sajátítanak el, és amit elsajátítanak az hol, hogyan hasznosul vagy nem hasznosul. Eltérően azoktól a térségektől (pl. nagyvárosok, olyan térségek ahol az IKT alapú innováció a gazdasági környezet és a munkaerőpiac fontos összetevője stb.) a periférikus helyzetű vidéki térségekben a fiatalokat több tényező is visszafogja/korlátozza abban, hogy IKT kompetenciákat kifejlesszék. Ilyen korlátozó tényező lehet az IKT eszközökhöz való hozzáférésben mutatkozó fáziskésés és annak utólagos hatásai, a felnőtt korosztály tartózkodó magatartása, az IKT kompetenciák társadalmi hasznosításnak korlátozott volta vagy az ilyen kompetenciák társadalmi elfogadottságnak alacsony szintje és mások.

Ebben a helyzetben a kutatás fontosabb kérdései a következők lehetnek:

- Hol, milyen módon játszanak fontos szerepet a hagyományos rétegképző változók az IKT használat terén (különösen falusi vagy városi lakhely, a szülők iskolázottsága, még pontosabban a tanuláshoz való pozitív hozzáállás mértéke, egyéb családi tényezők)?
- Hol, milyen módon jelentkezik az IKT használatban az úgynevezett életstílus csoportok szerepe?
- Hol, milyen módon mutatható ki a rétegződési modell hatása (az IKT használat a már létező társadalmi előnyöket fölerősíti, a hátrányos helyzetűek előre haladnak ugyan, de a privilegizált csoporttól való távolóságuk növekszik, és ily módon a használat termel digitális szakadékot)?
- Milyen mintái vannak a térségben a normalizációs modellnek (amikor a hátrányos helyzetűek valamilyen módon "levághatják a kanyart", hogy utolérjék a privilegizált csoportokat)? Ez a téma vidéki térségben különösen fontos.

- Melyek rurális környezetben azok a tényezők, amelyek az IKT használat mintáit a leginkább meghatározzák, és hogyan fejtik ki hatásokat? Milyen „eredményekhez” vezetnek ezek a hatások?
- Miként működik a térségben a Rogers féle diffúziós modell úgynevezett kompatibilitás komponense? Melyek a befogadó közeg azon értékei, szükségletei, amelyek az IKT eszközök használatot a magatartások szintjén befolyásolják?
- Hogyan zajlott korábban, és miként zajlik ma a fiatalok „szocializációja” az IKT terén? Hol, kitől, milyen módon szereznek a használattal kapcsolatos kompetenciákat, tudásokat?

Nem nehéz belátni, hogy az ilyen és hasonló kérdésekre adható válaszok térségenként mások és mások lehetnek, attól függően, hogy az adott vidék lakossága hogyan kezelte és hogyan kezeli a posztszocialista társadalmi átmenet gondjait és kihívásait, hogyan lavíroz a lokális vagy nagyobb léptékű térségi szerveződés és a globális léptékű lehetőségek/kihívásokra adható egyéni/kiscsoportos társadalmi megoldások között. Nagy valószínűséggel meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy az alapszintű hozzáférések általánossá válása után az IKT használat terén is azzal a sokféleséggel fogunk szembesülni, amelyet egyébként a társadalmi szerveződés sokszínűsége, illetve a társadalmi különbözőségek, egyenlőtlenségek terén nap mint nap tapasztalhatunk.

Ha a fiatalok és gyerekek IKT használatára elsősorban „veszélyként” tekintünk, akkor a szakmai feladatok – ideértve a kutatási és az értelmezési feladatok mellett a használatot befolyásoló gyakorlati intézkedések kidolgozását is – viszonylag pontosabban meghatározhatók. Ez nyilván nem azt jelenti, hogy akár az elemzés, akár a tervezés vagy a szakpolitikák kidolgozása egyszerű vagy könnyű lenne, hiszen az IKT gyorsan változó világa, erősödő piaci jellege nap mint állítja új helyzetek elé azt a kutatót vagy szakpolitikust, aki az IKT használat veszélyeinek, káros hatásainak elemzésével és/vagy kezelésével foglalkozik. De a kérdések és a tennivalók köre, tartalma viszonylag könnyebben behatárolható akár a szakmai elemzésről, akár a védekezés vagy a megelőzés szabályainak, eljárásainak kidolgozásáról legyen szó.

Összetettebb és nehezebb a helyzet, ha a fiatalok és gyerekek IKT használatára „esélyként” tekintünk. Már csak azért is, mert ez a megközelítés egyáltalán nem negligálja az előző bekezdésben jelzett tematikát (az IKT mint „veszély”). Ez a megközelítés azonban sokkal több megközelítési módot vet fel, azon egyszerű oknál fogva, hogy az elemző és a szakpolitika figyelmét az IKT rendszerről, annak eszközrendszeréről és tartalmi elemeiről a nagyon széles spektrumú felhasználói gyakorlatra, sőt mi több, a felhasználó gyakorlatának társadalmi meghatározottságaira tereli. Ez a nézőpont az IKT használatot épp annyira összetett és fontos témává teszi, mint – mondjuk – a munka vagy a tanulás társadalmi gyakorlatának vizsgálata. A sokféle egyéni gyakorlat számbavétele mellett figyelni kell az azokat kialakító, fenntartó társadalmi feltételekre, ideértve a hagyományos rétegeképző változók vizsgálatát mellett a társadalmi csoportok és kulturális minták újabb, nehezebben megfogható változatainak hatását is. Az IKT használat a társadalmi gyakorlat inherens részévé vált (vagy rövidesen válik), és ez az új helyzet a kutatás, illetve a szakpolitika számára elsősorban azt jelenti, hogy jóval többről van szó, mint az igénybe vehető új eszközökhöz való hozzáférés, az azokhoz kapcsolódó innovatív használati módok megjelenése, illetve környezetünk információs tartalmainak látványos gazdagodása. Ezek nyilván mind nagyon fontosak, de alapvetően csak az IKT eszközjellegét, azok használatának káros vagy hasznos voltát helyezik előtérbe. Ennél azonban jóval többről van szó, mert ma már vidéki térségben is azt látjuk, hogy az IKT használat a fiatalok és a gyerekek körében – egyre fokozódó mértékben – az életvitel olyan szegmensévé válik, amely önálló strukturális jellemzőkkel rendelkezik (nem véletlenül említettük, nyilván csupán párhuzamként, a munkavégzést vagy a tanulást, amelyek az életvezetés egyéni, családi vagy változó léptékű közösségi szintjén önálló, az elemzés és a fejlesztés számára megragadható strukturális jellemzőkkel bírnak). Az IKT használatnak az életvezetés keretén belüli „önállósodása” teszi lehetővé azt, hogy az IKT használat kapcsán egyéni vagy társadalmi esélyről, illetve lemaradásról beszélhessünk.

Ennek a megközelítésnek természetesen akkor van szakmai jogosultsága, amikor az IKT eszközökhöz való hozzáférés általánossá válik, illetve az egyén számára a használat tényét és fontosságát az egyén számára meghatározó

társadalmi referenciacsoportok legalább egy része visszaigazolja. Amíg ez nem alakult ki, addig az IKT használat alapvetően a „hozzáférési lehetőség”, a „hozzáférési jog”, a digitális szakadék, a hozzáférésben mutatkozó társadalmi hátrányok megszüntetését célzó kötelező civilizációs beruházás fogalmi és társadalmi feladatai mentén írható le. A hozzáférés általánossá válása és az IKT használat visszaigazolt társadalmi elfogadása után maga az IKT használat „önálló életre kelt” társadalmi gyakorlattá válik, függetlenül attól, hogy milyen mértékben és milyen módon kapcsolódik (vagy nem kapcsolódik) az életvezetés egyéni vagy közösségi léptékű egyéb szegmenseihez. Ha ez a helyzet kialakult vagy kialakulófélben van, akkor az elemzőnek és a szakpolitikusnak az eszközökre, azok birtoklására, illetve az eszközök által közvetített tartalmakra való figyelem mellett ki kell terjesztenie érdeklődését a használóra mint társadalmi szereplőre is. Ezen a ponton – várhatóan – majd új fogalmak bevezetésére is szükség lesz, hiszen a „használat” kifejezés az eszköz-felhasználó relációban implicit módon is az eszköz vagy az általa közvetített tartalom dominanciáját hangsúlyozza. Ebben a fogalmi megközelítésben az eszköz vagy a közvetített tartalom a „főszereplő”, és nem az egyén vagy az egyéni, közösségi életvezetésben megmutatkozó társadalmi gyakorlat. Amennyiben az IKT használatot társadalmi esélyként értelmezzük, akkor az egyéni, közösségi magatartások, azok társadalmi feltételei kerülnek előtérbe.

A székelyföldi térségben végzett survey kutatás eredményeit értékelve, illetve az ennek folytatásaként megszervezett esettanulmányok, lokális elemzések, mélyinterjúk tapasztalatai alapján az az álláspont fogalmazható meg, hogy ebben a vidéki térségben időszerű és célszerű az IKT használat „esélyként” való értelmezésével foglalkozni. Ezt korábbi elemzéseinkben is hangsúlyoztuk, elsősorban olyan érvekre hivatkozva, amelyek a kurrens térségfejlesztési folyamatok jellegéből következnek (kiemelve többek között azt, hogy a térség életében meghatározó szerepet játszó középkorosztály az IKT innovációban rejlő lehetőségeket milyen mértékben mellőzte és mellőzi), illetve a megfogalmazott térségi modernizációs elképzelésekhez kapcsolhatók (pl. fiatalok térségi szerepvállalásainak erősítése). A nem survey jellegű elemzések alapján úgy véljük, hogy a gyerekek és a fiatalok körében tapasztalható mai IKT használat módja

és tartalma is érveket szolgálhat amellett, hogy térségi és kisebb léptékben az IKT használatra mint „esélyre” tekintünk, és foglalkozunk ennek társadalmi feltételeivel.

IKT használat az esetelemzések tükrében

Kutatási programunk korábbi szakaszaiban mi magunk is elsősorban arra összpontosítottunk, hogy az eszközök, az eszközökhöz való hozzáférés mértéke, a használat mennyiségi paraméterei, illetve az eszközök által kínált tartalom szemszögéből vizsgáljuk az IKT használat jelenségkörét. Az ezzel kapcsolatos eredményeket a térségi survey kutatást összefoglaló elemzésben, valamint több kapcsolódó tanulmányban foglalmaztuk meg. Ezt a munkát a továbbiakban is folytatni kell, részben azért, mert a kínálati oldal folyamatosan bővül (újabb eszközök jelennek meg, a szolgáltatások köre bővül, a közvetített tartalmak mennyisége és skálája gazdagodik), másrészt azért, mert az újabb és újabb évszázadok (nem generációk!) számára az IKT használat társadalmi feltételei (elsősorban ami a használat társadalmi elfogadottságát illeti) változnak. Az IKT használat „társadalmi oldaláról” értelemszerűen kevesebben tudunk mondani, egyfelől azért, mert eddig többnyire az eszköz-oldalra koncentráltunk, másrészt azért, mert ebben a térségben az IKT eszközökhöz való hozzáférés általánossá válása, illetve a használat társadalmi elfogadottsága még új, ma is alakuló fejlemény.

Mindezeket alapul véve annyit tehetünk, hogy mozaikszerűen számba vesszük a térségi fiatalok és gyerekek körében tapasztalható IKT használat „társadalmi” aspektusait, illetve mindazt, amit erről a személyes megfigyelésekre, esetelemzésekre és mélyinterjúkra alapozó munka alapján ma mondani tudunk. Ez a számbavétel a jövőre nézve akár egyfajta munkaprogramnak is felfogható, ami elsősorban a nem survey jellegű és a lokális, mikroregionális vizsgálatok, esettanulmányoszerű vizsgálatok gyarapítását igényli, másfelől pedig azt, hogy az időszakosan ismétlődő survey kutatások tematikáját ebbe az irányba is kibővítsük.

- A legelső jellemző, amelyet említenünk kell, az az IKT eszközök birtoklásának és használatának társadalmi elfogadottságával kapcsola-

tos. Az utóbbi évek fejleménye, hogy ebben a régióban is kialakult az általános társadalmi elfogadottság ezen a téren. Ez nyilván nem azt jelenti, hogy mindenki olyan eszközt szerez be, amilyent akar, annyit és arra használja, amennyit és amire kedve tartja. A korlátozások – részben anyagiak, részben a szülők vagy a vezetők fékező vagy szabályozó kísérletei – továbbra is napirenden vannak. A lényeg azonban az, hogy ebben a térségben is ma már **az eszközbirtoklás és a használat – mind a beszélés, mind pedig a magatartás szintjén – „természetesnek” minősül.** A vezetők vagy a felnőttek oldalán már nem illik azt mondani vagy azt érzékeltetni, hogy az eszközbeszerzés felesleges pénzkidadás vagy azok használata felesleges időtöltés. A felnőttek egyéni attitűdjeit – amelyek e tekintetben továbbra is sokfélék és sok esetben negatívak – egyre inkább eltakarja az a normatív társadalmi magatartás, amely a gyerekek és a fiatalok eszközbirtoklását, eszközhasználatát elfogadott, magától értetődő társadalmi gyakorlatként jelöli meg. Sőt, egyes felnőtt csoportokban – például pedagógusok, szülők egy része – már megjelenik az a nyíltan vállalt meggyőződés is, hogy az IKT használat **szükséges.** A pedagógusok esetében ez a vélemény akkor jelenik meg, ha az Internet használatát összekapcsolják a tanítással. A szülők oldalán akkor jelenik meg az Internet használatának a fontossága, ha azt a tanulással, az általános tájékozottság megszerzésének lehetőségével, kisgyerekes szülők esetében pedig a „jövőre való felkészüléssel” hozzák kapcsolatba.

- A vidéki térségekre jellemző szokásos hátrány, amely az IKT innováció kezdeti fázisa során jelentkezett (a szolgáltatások kiépítésének késlekedése az urbánus környezethez képest, az eszközök beszerzésében mutatkozó fáziskésés részint a hálózat hiánya, részint a magas költségek miatt), ma a külső szemlélő számára alig érzékelhető. Ezt a tapasztalatot alátámasztják a survey kutatás eredményei is, amelyek az eszközhasználat terén magas arányú lefedettséget, a használat tekintetében pedig jelentős időmennyiséget mutatnak. Más képet mutat azonban a használat módja. Kevés olyan térségi tényező van, amely a térségi fiatalokat és gyerekeket arra ösztönözné, hogy a kínált tartalom- és szolgáltatás

innovációval lépést tartsanak. Az intézmények, a vállalkozások továbbra is csak nagyon szerény mértékben alapoznak az IKT technológiára, a szülők egy jelentős része – életkori okokra hivatkozva – az IKT innovációtól eleve elzárkózik, legfeljebb a használat alapjait sajátítja el. Mindez ahhoz vezet, hogy **a kezdeti hozzáférési fáziskésés hatása ebben a vidéki térségben a használat módjában csapódik le.** Miközben az eszközbirtoklás és a használat mennyiségi mutatói tekintetében működik a normalizációs modell (lásd: Kollányi–Kurucz 2008.61.), vagyis a kanyar levágható, a kezdeti lemaradás behozhatónak látszik, addig a használat tartalmi elemei tekintetében a hátrány új formái jelentkezhetnek. Ugyanakkor az általánosnak mutatkozó eszközhasználat mögött meghúzódó tartalomhasználati sokféleség (ez nem a tartalom, hanem a használati módok és szintek sokféleségére utal) az IKT használat térségi tagoltságát tartja fenn, illetve fokozza.

- Ami a használat tartalmi oldalának sokféleségét illeti, ennek kitermelésében és fenntartásában a hagyományos rétegeképző változók is szerepet játszanak. Különösen a falusi vagy városi lakhely különbözősége tűnik fontosnak, de fontos szerepe van a szülők iskolázottságának is. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ezek **a rétegeképző változók már nem annyira direkt módon fejtik ki hatásukat, hanem részleges és indirekt módon.** Így például az IKT használat megítélésében nem annyira a szülők iskolázottsági szintje a fontos, hanem a családnak a tanuláshoz való általános hozzáállása. Nyilvánvaló, hogy magasabb iskolai végzettségnél nagyobb az esélye annak is, hogy a családban a tanulás fontosságáról való vélekedés pozitív tartalmú legyen, de az összefüggés ennél árnyaltabban mutatkozik meg. Hasonló módon, közvetett formában érvényesül a falusi-városi lakhely meghatározó szerepe is. Az IKT használat tartalmi vonatkozásait illetően a rurális környezet az urbánus-hoz viszonyítva kedvezőtlenebbnek mutatkozik, de az igazi meghatározó tényező inkább az, hogy a szóbanforgó család milyen mértékben tagolódik be például az adott rurális lokális hálózatokba, illetve milyen mértékben működtet „individuaisabb”, önállóbb működési modellt.

- A hagyományos réteggépző változók szerepe arra utal, hogy vidéki térségben **az IKT által képviselt társadalmi innováció a térségi társadalmi működési modellektől nem tud elszakadni**. Kívülről nézve az IKT eszközbirtoklás és használat nagyon is individuális gyakorlatnak tűnik, olyan innovációs lehetőségnek amellyel az egyén, a család viszonylag szabadon élhet, a közvetlen társadalmi környezettől függetlenül is megválaszthatja az eszközbirtoklás és a használat módját. Az esetelemzések alapján arra következtethetünk, hogy a hagyományos réteggépző változók befolyással vannak az egyéni, családi IKT használatra. Abban a tekintetben mindenképpen, hogy a már létező társadalmi előnyöket fölerősítik. Ez nyilván azzal jár, hogy a hátrányos helyzetűek az IKT innováció tekintetében folyamatosan előbbre haladnak ugyan, de közben a privilegizált helyzetű csoporttól való távolságuk növekszik. Ily módon tulajdonképpen maga az IKT használat mindennapi térségi gyakorlata termel digitális szakadékot.
- A térségi fiatalok és gyerekek körében **az IKT használat tanulásának legfontosabb referenciakeretét a kortárs csoportból szerveződött közvetlen ismeretségi, baráti kör jelenti**. Ehhez képest minden más szocializációs aktor szerepe mellékes (kivéve természetesen azoknak a fiataloknak az esetét, akik kimondottan informatikai pályára készülnek). Ugyanakkor az eszközbirtoklással kapcsolatos elvárások és normák rendje is ebben a referenciakörben működik igazán. Az IKT eszközök használatával kapcsolatos ismeretek szerzése legnagyobb részben egyéniileg történik (felfedezés, begyakorlás, kipróbálás stb.). Mindehhez azonban az ösztönzést, a tippeket, a jónak tartott példákat, a támogató információkat, a sikeres használatra irányuló visszaigazolásokat, a megszerzett kompetenciák és tudások érvényességét az a kortárs csoport adja/biztosítja, amelynek tagjai nem csupán Interneten, hanem fizikai értelemben is a közvetlen társadalmi környezethez tartoznak (barátok, iskola- vagy osztálytársak, szabadidős és hobbi csoportok, rurális környezet esetén a helyi kortárs csoport stb.).

- Több jel mutat arra, hogy az IKT használat térségi gyakorlata sok esetben abban merül ki (részletében vagy akár teljes egészében), hogy **a fizikai térben egyébként is működő hálózatok működése áttevéődik virtuális térbe**. Ennek mértéke, formája változó lehet, de az kétségtelen, hogy a virtuális tér használata lényeges mértékben kibővíti a fizikai együtt-létben alapuló társadalmi csoportok működési lehetőségeit, és sok funkciót egyszerűen át is vesz abból. Jellemző példáit ennek az osztálytársi, iskolai hálózatok, vagy a lokális kortárs- és egyéb csoportok működése adja, amelyek – és ez ebben a figyelemre méltó – a gyerekek és fiatalok IKT használatának döntő hányadát kitehetik. Mindez nyilván a mobil és internetalapú kommunikáció alacsony költségéből adódik, valamint abból, hogy mindkét eszköz folyamatosan növeli annak lehetőségét, hogy a fiatalok tanulás, munkavégzés, szórakozás vagy egyéb tevékenységek közepette is „állandóan kapcsolatban álljanak”, „állandóan elérhetőek legyenek”. Ez a helyzet nagyon jó példa arra, hogy a társadalmi vagy műszaki innovációt az adott társadalmi környezet miként igazítja magához. Nyilvánvaló, hogy az állandó elérhetőség elvben nagyon sokféle kapcsolatot és használati tartalmat megenged, azonban azt látjuk, hogy a használat sokféle lehetőségét a már kialakult, fizikai értelemben működő társadalmi hálózat igénye és megszokott működési módja konkretizálja. Az ilyen gyakorlat vidéki térségben – ahol a nem virtuális térben zajló kapcsolatok és események kínálata értelemszerűen szűkebb spektrumú – az IKT használat olyan típusú rövidre zárását eredményezheti, amely az IKT alapú innováció társadalmi esélyeit lényegesen csökkentheti.
- Az előző három pontban bemutatott jelenség (a hagyományos réteggépző változók, a kortárs csoport fontos szerepe, a lokális léptékű hálózatok webalapú működtetése) előtérbe hozza azt a kérdés is, hogy **milyen hatása lehet az életstílus csoportoknak a térségi fiatalok és gyerekek IKT használatában?** Az életstílus csoportok – a globalizációs folyamatoknak köszönhetően (mobilitás, kommunikáció, Internet alapú közösségszerveződés és hasonló) – átmetszik a hagyományos réteggépző változókat, illetve a fizikai térhez kötődő kortárs

csoportokat. Az eddigi kutatási eredményeink kevés információt kínálnak ahhoz, hogy az életstílus csoportoknak a térségi gyerekekre, fiatalokra gyakorolt hatását értelmezhesük. Az bizonyosnak látszik, hogy a fiatalok egy része a térségi léptékű struktúrákhoz való kapcsolódás mellett tágabb léptékű hálózatokhoz való kapcsolódással is próbálkozik. Ezek többnyire magyar nyelvű hálózatok, jóval kisebb léptékben angol nyelvűek, elvétve és alkalmi jelleggel román nyelvűek. Gyakoribb témakör a zene, a különlegesen érdekes, meghökkentő hír/esemény vagy képanyag, az életmód és fogyasztás, a környezet, a közélet/politika. A használat módja tekintetében nem az adott csoporttal való együttműködés, az abba való tartalmi integrálódás a jellemző, hanem sokkal inkább a tartalmak megosztásán alapuló, a közvetlen saját csoport, referenciakör irányába megmutató „közvetítő” szerep gyakorlása. Ahhoz, hogy a térségi struktúrákon túllépő, vagy a térségen belüli tagolódáson túllépő életstílus csoportok szerepéről és hatásáról ennél többet tudjunk mondani, további elemzésekre van szükség.

- Ha az esély szempontjából közelítünk a fiatalok és a gyerekek IKT használatához, akkor föl kell tenni azt a kérdést is, hogy körükben mekkora, milyen jellegű az innovációs érdek, az milyen komponenseket tartalmaz, milyen hatások nyomán áll össze. A Rogers-i diffúziós modellben (Rogers 1962, ismerteti Kurucz – Kollányi 2008 58.) az innováció elterjedésének feltételei között a kompatibilitás szerepel a második helyen, amely azzal kapcsolatos, hogy az innováció milyen mértékben illeszkedik a célcsoport tudásához, értékrendszeréhez és szükségleteihez. Illetve megfordítva a sorrendet: melyek a befogadó közeg, csoport azon értékei és szükségletei, amelyek az IKT használatot olyanná teszik, amilyen. Az esetelemzések és mélyinterjúk anyagai alapján azt mondhatjuk, hogy a vizsgált térségben az eszközbirtoklással, valamint a használat gyakorlatával kapcsolatos igények és érdekek erősek. Az IKT használatban rejlő **innovációs potenciál kiaknázására irányuló érdek azonban (az innovációs érdek) nagyon visszafogott**. Ahol az IKT használat fontos vagy elsődleges célja az, hogy olajozottabbá tegye

az egyébként is létező, fizikai együttlét formájában is működő csoportok, közösségek, hálózatok tagjainak együttműködését, ott az innovációs érdek értelemszerűen alig jelenik meg. Nagyobb szerepét akkor tapasztaljuk, ha azon fiatalok IKT használatát elemezzük, akik valamilyen térségen belüli vagy tágabb léptékű életstílus csoporthoz próbálnak kapcsolódni, ezek száma, illetve aránya – amint erre korábban már utaltunk – csekély. A vidéki térség mindennapi életének, társadalmi nyilvánosságának, gazdasági életének elemei nem kínálják, nem tematizálják, nem követelik az innovációs lehetőségekre való figyelmet, az iskolai oktatás is csak nagyon szórványosan, s az ilyen jellegű alternatív, programszerű tematizációk (felhívások, versenyek, képzések stb., stb.) térségi léptékben nem fogalmazódnak meg. A fentiek összessége alapján mondhatjuk azt, hogy a vidéki környezet a gyerekek és fiatalok körében az IKT használat terén nem szorgalmazza az innovációs érdek termelődését, térnyerését, és az egyéni igények és csoportnormák szerint alakuló mindennapi IKT használat önmagában jól megvan hangsúlyozott innovációs érdek nélkül is. Ez a helyzetkép ismételtén fölveti az IKT használat térségi léptékű szakpolitikai megközelítésének fontosságát.

*

A jelenleginél jóval több esettanulmányoszerű elemzésre, és az IKT használat mennyiségi dimenzióira összpontosító survey kutatások részleges tartalmi áthangolására van szükség ahhoz, hogy a fentiekben megfogalmazott vázlatos helyzetképről pontosabb ismeretekhez juthassunk. Az eddig elmondottak azt jelzik, hogy a térségben a fiatalok és gyerekek IKT használata – a tartalmi vonatkozásokat tekintve, illetve az IKT használatban rejlő lehetőségeket mérlegelve – meglehetősen szűk körű. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az IKT használatban benne lévő innovációs potenciál vidéki térségben nem húzza maga után a felhasználási gyakorlatot, legalábbis tartalmi vonatkozásban nem. Ha figyelembe vesszük az eszközbirtoklásra irányuló erős igényt, illetve a használat mennyiségére, intenzitására irányuló növekvő beállítódásokat, akkor arra a következtetésre is juthatunk, hogy vidéki térségben az IKT használat negatív hatásainak meglehetősen nagy tér jut.

Jeleznünk kell azt is, hogy az IKT-hoz kapcsolódó innovációs folyamatnak ez a furcsa meghasonlása (a növekvő eszközbirtoklás és a használat növekvő mennyisége mellett a benne lévő innovációs potenciál hasznosulásának relatív csökkenése) a vidéki térségek számára a lemaradás, a hátrányos helyzet termelődésének terepévé válhat. Úgy véljük, hogy az IKT használat káros hatásainak számbavétele mellett – az eszközbirtoklás általánossá válása és a használat széleskörű társadalmi elfogadásának kialakulása után – érdemes figyelni az IKT innovációnak arra a szegmensére is, amely egyfajta inherens lemaradást termelő szerepnek mutatkozik.

Napirenden a digitális egyenlőtlenség új formái

A használat módja a térségben tagolt és dinamikusan változó folyamat, ugyanakkor láttuk, hogy a rendszerben rejlő innovációs potenciál vidéki térségben csak kismértékben kerül hasznosításra. Ez a helyzetkép egyfelől földveti térségi léptékben a lemaradás, a digitális egyenlőtlenség újratermelődésével kapcsolatos kérdéseket. Másfelől pedig arra biztat, hogy foglalkozzunk a fejlesztés lehetőségeinek kérdésével is. Ez utóbbihoz azonban nem elegendő csupán a lemaradás tényét, illetve az innováció terjedésének gátjait rögzíteni, hanem be kell azonosítani azokat a folyamatokat is, amelyek térségi vagy sokkal kisebb léptékekben az IKT használatot nap mint nap olyanná teszik, amilyen.

a.

A digitális hátrányok, a digitális egyenlőtlenség kérdésköre gyakorlatilag már napirendre került az IKT eszközök megjelenésével. Mivel az IKT eszközök penetrációja nem egyik napról a másikra és nem egyidőben történt, ugyanakkor az IKT eszközökhöz való hozzáférés a kezdeti időszakban anyagi feltételektől is függött, természetes módon alakult ki az a helyzet, hogy egyes térségek és egyes társadalmi csoportok később vagy kisebb mértékben jutottak hozzá az IKT eszközökhöz, azok használati lehetőségeihez (elsődleges egyenlőtlenség). Mivel az IKT technológia, illetve a hozzá kapcsolható potenciális tartalmi kínálat már az indulás kezdeti időszakában úgy jelent meg, mint ami mindenki számára valami teljesen új, különleges, értékes lehetőséget jelent, amely úgy-

mond majd gyökeresen átalakítja az életvitelünket és a világot, az egyenlő hozzáférés igénye, illetve a lemaradás kiküszöbölésének igénye magától értetődő követelménnyé vált. Az IKT eszközökhöz való hozzáféréshez kapcsolódó hátrány (digitális szakadék) kérdését az eszközpenetráció kiterjedése, a hozzáférés költségeinek csökkenése sok tekintetben kezelte. Az ezzel kapcsolatos sokféle szakmai megközelítésből két értelmezés maradt a figyelem előterében. A normalizációs modell azzal érvel, hogy a kezdeti hozzáférési hátrányok behozhatók. Ha valaki az IKT használatban később indult, annak nem kell a mások által megtett korábbi utat bejárnia, a kanyar úgymond levágható. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az eszközbirtoklásban és a használathoz kapcsolódó hozzáférésben mutatkozó lemaradások kiküszöbölése betömi a digitális szakadékot. A rétegződési modell képviselői azt hangoztatják, hogy a kezdeti különbség – más formában ugyan, de – megmarad vagy újratermelődik.

A hozzáférés és a használat általánossá válása ellenére az IKT kutatásokban az egyenlőtlenség kérdéskörének vizsgálata továbbra is hangsúlyosan előtérben maradt. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az eszközbirtoklás ténye és használat lehetősége nem eredményez azonos mértékű használatot, sőt, sok esetben használatot sem. Mi több, az igazi különbségek a használat tartalmi vonatkozásaiban jelennek meg. A DiMaggio – Hargittai szerzőpáros nevéhez kapcsolódik az úgynevezett másodlagos egyenlőtlenségeknek az a koncepciója (DiMaggio–Hargittai 2001, rövid áttekintését lásd: Galács–Ságvári 2008. 39-40), amely a hátrányos helyzetek kialakulásával és értelmezésével kapcsolatban a megközelítések új szempontjait és módszereit szorgalmazza. Ez a megközelítés a használat minőségére, a hasznos használatra helyezi a hangsúlyt, és a használat mennyiségi paramétereinek rögzítése mellett/helyett azt is fontosnak tartja, hogy használat közben az IKT használó mit képes megtenni, illetve mit tesz meg valójában. A szerzőpáros öt olyan dimenziót jelöl meg, amelyekben a digitális egyenlőtlenség új formái kimutathatónak, mérhetőnek mutatkoznak. Álláspontjuk szerint az alábbi tényezők befolyásolják azt, hogy az IKT használat miként alakul, s végeredményben azt, hogy a használó oldalán előnyök vagy hátrányok halmozódnak-e fel:

- a technikai felszereltség minősége
- mennyire autonóm a felhasználó tevékenysége és mennyire függ tőle független tényezőktől
- a képességek és a készségek („tudások”) különbözősége a felhasználók oldalán
- az egyéni használat terén mekkora, milyen a társadalmi támogatottság
- a használati célok különbözősége.

Ez a megközelítés részben megőrzi az elsődleges egyenlőtlenség néhány összetevőjét. A használat módja nem válhat teljesen függetlenné az eszközkinálattól és az eszközbirtoklástól, mivel az folyamatosan megújul, és az újabb és újabb változatok a használat újabb és újabb lehetőségeit teremtik meg. Ugyanakkor a készségek és képességek különbözősége is sok vonatkozásban az eszközkinálathoz kapcsolódik. Továbbá a használatot befolyásoló új összetevőket sorolnak fel, amelyek az eszközpenetráció és a használat általánossá válásával jelentkeznek, és amelyek befolyásoló szerepét már nem az eszközkinálat, nem az innováció technikai oldala határozza meg. Ez nyilvánvalóan arra utal, hogy az IKT innováció kérdése a technikai fejlesztéssel nem tekinthető megoldottnak. Egész sor más kutatás is jelezte azt, hogy a használat alakulásában az eszközkinálat mellett nagy szerep jut a kognitív elemeknek és az attitűdöknek (ezek közül a Galác–Ságvári szerzőpáros többet is jelez 2008. 38.). Az innováció befogadását korlátozó különféle „gátak” (objektív – szubjektív, materiális – kognitív, lásd Dessewffy–Rét 2005) kérdésköre, vagy a felhasználói gyakorlatok közti választást befolyásoló feltételek számbavétele (digitális választás) is ehhez a témakörhöz kapcsolódik.

b.

Ha a dolog fejlesztéspolitikai oldala érdekel, akkor nem elég feltenni azt a kérdést, hogy mi akadályozza az IKT használatban rejlő potenciál kihasználását, és miként lehetne mindezt jobbá, hatékonyabbá tenni. Előtte föl kell tenni azt a kérdést is, hogy milyen tényezők teszik ilyenné ezt a gyakorlatot, és ami talán még fontosabb: hogyan érik ezt el?

Az elemzések sok esetben gátakat, korlátokat azonosítanak abban a társadalmi közegben, amelyre az innováció irányul. Ez jogos megközelítés, hiszen az IKT innováció szemszögéből valóban vannak ilyen gátak és korlátok, sőt hátrítási mechanizmusok is akadnak szép számmal. A gátak és a korlátok különösen akkor látszanak (illetve az elemző horizontján akkor „keletkeznek”), ha az IKT használatot a Kínálat – Egyéni használó párosításban látja, és a megközelítés kimondott vagy burkolt célja az, hogy az Egyéni használót közelebb hozza a Kínálathoz. Ez a problémamegoldó megközelítés – a hozzáférési korlátok mellett – az egyéni használó konkrét viselkedésének, attitűdjeinek, tudásának bizonyos elemeit látja/nevezi korlátnak.

A helyzet azonban az, hogy a szóbanforgó befogadó közeg szempontjából viszont ezek nem gátak és nem korlátok, hanem az adott közösség természetes, az egyéni felhasználón túlmutató működési módozatai. A saját világban élés olyan gyakorlatai, melyek a maguk során kitermelik és fenntartják a szóbanforgó innovációval kapcsolatos – többnyire közösségi szinten is visszaigazolt – magatartásokat, vélekedéseket, cselekvési modelleket, érdekeket és értékeket. Ezért nagy valószínűséggel akkor jutunk közelebb a helyzet megértéséhez, ha figyelmünket az innovációról (annak szükségességéről, érvényesítéséről stb.) az innovációs kínálatra reagáló személyre, közösségre fordítjuk (amely talán még innovációnként sem érzékeli azt, amit mi elemzőként vagy fejlesztő szakemberként annak tartunk).

Az esetelemzések azt mutatják, hogy az eszközbirtoklás általánossá válásával és a használat széleskörű társadalmi elfogadásával az IKT használat eszközjellege fokozatosan háttérbe szorul, és az IKT használat ehelyett egyre fokozódó mértékben egyéni vagy közösségi cselekvési mezőként jelenik meg, amelyben az egyén ágensként viselkedik és annak is érzi/tudja magát. Az Internet, a közösségi média, a mobiltelefon csak annyiban eszköz, mint az iskola vagy a munkahely, ahol – viszonylag tágan meghatározott keretek, célok és tartalmak kontextusában – cselekedni, „élni”, „működni” lehet. Az igazán fontos kérdés nem az, hogy hányszor lépünk bele ebbe a cselekvési mezőbe, és még csak nem is az, hogy mit teszünk benne. Az ugyanis látszik, hogy a belépések módja, gyakorisága elég gyorsan változik, és az ebben a mezőben végzett cselekvések is

sokfélék és gyorsan változnak. Ha csupán erre koncentrálnak az elemzésben, akkor a leírásban, a tényfeltárásban sosem érzünk utol magunkat, mert az IKT használatban konstruálódó cselekvési mezők lényege éppen az, hogy állandóan újabb és újabb cselekvési lehetőségeket kínálnak fel, a választási lehetőségek a használati módokat folyamatosan diverzifikálják, és így az IKT használat kutatója számára az empirikus tapasztalat mindig más és más lesz. Az IKT használat jelenségeit akkor lehetne nagyobb eséllyel „megragadni”, ha azt vizsgálnánk, hogy a cselekvési mezőben az ágensek magatartását milyen tényezők befolyásolják, milyen feltételek vagy aktorok teszik olyanná, amilyen. Ha ki tudunk lépni az eszközök bűvöletéből, és az IKT használatot a társadalmi cselekvés egyik típusának tekintjük, akkor azt látjuk, hogy az ágensek viselkedését nem csupán és nem elsősorban a közvetített tartalmak alakítják, hanem a számukra releváns társadalmi környezet összetevői. Ez vidéki környezetben – mint fentebb láttuk – viszonylag egyszerűbbnek tűnik, mert az IKT használatot alakító társadalmi referenciakeret az esetek nagyobb részében a közvetlen fizikai környezetet képező elemekből (társadalmi környezet, személyek) áll össze. Ha ez így van, akkor nem csupán arra van esélyünk, hogy az elemzés terén használható eredményekhez és összegzésekhez jussunk, hanem az alakításra, a változtatásra is esély teremődik: az IKT használat, mint egyéni vagy közösségi cselekvési mező beülésnek társadalmi feltételei, elvben alakíthatók.

Az IKT használatnak az adott vidéki térség társadalmi struktúrához való szoros kapcsolódása nyilvánvalóan egy sor előnnyel is járhat. Ezek számbavétele külön feladat, az IKT használatnak ez a módja – többek között – azt jelenti, hogy a fiatalok új területre viszik át a megszerzett, jól bejáratott közösségi magatartási modelleket, kapcsolattartási módokat. Ennek a gyakorlatnak a révén az IKT használat terei a lokális vagy kisebb léptékű közösségi tudások és identitásstrukturák termelésének és újratermelésének meglepően hatékony kiegészítő vagy akár domináns közegei lehetnek.

Fejlesztéspolitikai szempontból azonban fölmerül az a kérdés, hogy ha az IKT használatban az egyébként is hátrányokkal rendelkező térség szemmel láthatóan arra törekszik, hogy „újratermelje” önmagát, akkor ebből következnek-e ágazati fejlesztéspolitikai feladatok vagy sem. Természetesen lehet azt mondani, hogy az infrastrukturális fejlesztés

megtörtént, az eszközkínálat anyagi szempontból mindenki számára elérhető, a használat alakulása pedig legyen az érintettek dolga, az IKT innovációs szorgalmazóinak több feladata nincsen, mint a tartalmi kínálat bővítése. Ha így vélekednénk, akkor körülbelül azt jelentené, mintha az iskolában azt mondanánk, hogy van épület, van tankönyv, vannak órák, kínáljuk a tananyagot, és mindenki tanuljon amennyit és amit akar. Az oktatás terén azonban nem állunk meg itt, a fejlesztési célokat meghatározó szakpolitikák mellett még egész sor módszertani kérdéssel is foglalkozunk – nem is beszélve a kiegészítő programok és beruházások sokaságáról –, amelyekkel a tanulás hatékonyságát szeretnénk növelni, elsősorban abból a célból, hogy a tanulásban rejlő társadalmi esélyt minél többen, minél nagyobb mértékben tudják hasznosítani.

Ha az IKT használatot is társadalmi esélyként fogjuk fel, akkor – vidéki térségben – ezen a téren is vélhetően hasonlóképpen kell majd gondolkodni és cselekedni: nem kerülhetjük meg olyan szakpolitikák és programok kialakítását, amelyek a digitális hátrány új formáinak térnyerését igyekeznek korlátozni vagy megelőzni.

Szakirodalom

Antalóczy T. – Danó Gy. – Kósa É. – László M. 2012

Együtt-egyedül. A média hatása gyermekekre és fiatalokra. In: : Bodó 2012 (szerk.)

Esély vagy veszély? A média hatása gyermekekre és fiatalokra. Státus Kiadó. 11-92.

Biró A. Z. 2012

A média és a fiatalok – székelyföldi kutatási tapasztalatok. In: Bodó 2012 (szerk.)

Esély vagy veszély? A média hatása gyermekekre és fiatalokra. Státus Kiadó. 93-103.

Biró A. Z. – Gergely O. – Kiss A. – Ozsváth-Berényi H. 2012

A média hatása a gyermekekre és a fiatalokra. Kutatási összefoglaló. In: A média

hatása gyermekekre és fiatalokra. Konferencia, Csíkszereda, 2012. május 7-8.

Státus Kiadó. 9-74.

Bodó J. (szerk.) 2012

Esély vagy veszély? A média hatása gyermekekre és fiatalokra. Státus Kiadó

Dessewffy T. – Rét Zs. 2005

Az info-kommunikációs technológiák terjedése – szubjektív és objektív gátak.

In: Kolosi et a. (szerk.). Társadalmi Riport, Tárki, 332-342.

DiMaggio P. – Hargittai E. 2011

From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use as

Penetration Increases. Working Paper 15, Summer 2001. Center for Arts and

Cultural Policy Studies

<https://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%2BHargittai.pdf>

Gabos E. (szerk.) 2006

A média hatása a gyermekekre és fiatalokra IV. Balatonalmádi, 2005. KOBÁK

Könyvsorozat, Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete

Gabos E. (szerk.) 2008

A média hatása a gyermekekre és fiatalokra IV. Balatonalmádi, 2007. KOBÁK

Könyvsorozat, Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete

Gabos E. (szerk.) 2010

A média hatása a gyermekekre és fiatalokra V. Balatonalmádi, 2009. KOBÁK

Könyvsorozat, Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete

Gabos E. (szerk.) 2012

A média hatása a gyermekekre és fiatalokra V. Balatonalmádi, 2011. KOBÁK

Könyvsorozat, Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesülete

Galács A. – Ságvári B. 2008

Digitális döntések és másodlagos egyenlőtlenségek: a digitális megosztottság új koncepciói szerinti vizsgálat Magyarországon. Infonia 2008. 2. 37-52.

http://epa.oszk.hu/01900/01963/00025/pdf/infotars_2008_08_02_037-052.pdf

Gergely O. (szerk) 2012

A média hatása gyermekekre és fiatalokra. Konferencia, Csíkszereda, 2012. május 7-8. Státus Kiadó

Kollányi B. – Kurucz E. 2008

Fapados internetszolgáltató a végeken. Kísérlet a leszakadó társadalmi rétegek integrációjára. In: Információs Társadalom (VIII.) 2. 53-69.

Rogers, E. M. 1962

Diffusion of innovations (1st ed.). New York: Free Press (Rogers, E. M.

Diffusion of Innovations, Fifth Edition 2003, Free Press, New York, pp 221)